

УВОД Една от основните и съществени характеристики на Европейското Средновековие било господството на християнската религия и монопола на църковната институция в духовния живот и културното развитие на обществата. Църковно-религиозните догми определяли обществения морал и общественото поведение, както и възгледите за света и неговата същност. Отклонението от тези догми и от официално приетите правила на църковен живот било характеризирани като ерес (от гръцката дума "ересис", която означава "откъсване", отклоняване). Ересите били различни по характер и насоченост: Раннохристиянските ереси били учения, най-често посветени на същността на Исус Христос, които били обявени за "лъжливи" на ранните църковни събори. През ранното Средновековие ересите възниквали като религиозна учения, но и като критика към зародилата се социална действителност. И в двата случая ересите представлявали своеобразна опозиция на съществуващите порядки и били подложени на преследване. Поради изключителната роля на църквата и религията в Средновековието ересите надхвърляли параметрите на религиозни учения и по принцип засягали цялостното функциониране на обществото. Средновековна България не правела изключение от останалите средновековни общества. Близостта до Византия, ранното разпространение на различни източни култове, както и значителните остатъци от езически вярвания направили от българските земи територия на поява и разпространение на разнообразни религиозни учения и ереси. Сред тях изпъква със своята продължителност и жизненост българското богомилство, което намира почва за разпространение и в много други европейски и азиатски области.

ИЗВОРИ И ИСТОРИОГРАФИЯ Писмените извори за богомилството могат да се разделят на две основни групи: съчинения с богомилско и съчинения с антибогомилско съдържание. Към първите спадат "Йоаново евангелие", "Книга за двете начала", "Катарски требник" и др. Някои от тези съчинения са запазени в чужди преводи. Те са събрани и публикувани от българския учен Йордан Иванов в книгата му "Богомилски книги и легенди". Основните съчинения с антибогомилско съдържание са "Беседа против богомилите" на презвитер Кузма, съчинението на византийския богослов Евтимий Зигавин "Догматическо всеоръжие", различни други византийски съчинения (напр. "Алексиада" на Ана Комнина), българските добавки към Синодика на цар Борил, съчиненията на патриарх Герман и на редица европейски богослови, в чиито страни било разпространена "българската ерес". Богомилството е било обект на множество изследвания. Сред изследователите се открояват имената на Димитър Ангелов, Борислав Примов, Вл. Топенчаров. От чуждите автори споменаване заслужава името на английския учен от руски произход Дм. Оболенски. Оценката на богомилството и на другите ереси в средновековна България варира от възторжена възхвала от марксистката историография до категорично отрицание в трудовете на историците от по-старото поколение (П. Мутафчиев, П. Ников и др.).

ПРИЧИНИ ЗА ПОЯВАТА НА БОГОМИЛСТВОТО Въпросът за причините породили богомилската проповед и нейното прерастване в трайно и масово еретическо движение изисква многостранно очертаване на състоянието на българското общество, държава и църква към времето на появата на богомилството. България приела християнството и прегърнала делото на славянските просветители, като по този начин станала авторитетна европейска сила и средище на една нова култура. Тя доказала творческите си възможности и поставила в затруднение самата византийска империя. Но блясъкът на Симеоновото царуване бил последван от неудържими упадък на Преславска България. Дългогодишните войни с византийци, унгарци и сърби подкопали устоите на българската държава. Различията между бедни и богати рязко се увеличили. Настъпил период, когато феодалните отношения в България въпреки по-бавните темпове на развитие в сравнение със Западна Европа, се превръщали от тенденция в реалност. Разраствали се едрите светски и църковни поземлени владения, за което допринасяло и въведеното при княз Борис ново християнско законодателство. Увеличавали се размерите на данъците, нараствал броят на зависимите селяни. Болярите все повече се

превърщали от класа на висши държавни служители в класа от земевладелци с пълни управленски и финансови права над хората в своите владения. По думите на презвитер Козма селяните били претрупани до такава степен с ангари, данъци и други тегоби, че "не им оставало време да се молят". Така в обществото се появили от една страна хиляди бедни хора, а от друга – обогатената от военна плячка и преситена от имоти аристокрация. Социалният контраст раждал противоречия и напрежение в обществените взаимоотношения. Вътрешната разруха имала и духовни измерения. Според християнството светът с цялото си многообразие е създаден от Бога и се подчинява на Божията воля. За праведния християнин моралните и етични норми от Светото писание и от християнската традиция били задължителни. Дълг на църквата било да формира общественото поведение в посока на християнските норми за взаимопомощ, състрадание и любов към ближния. Нейните представители трябвало да станат духовни водачи на масите. В българската църква обаче твърде рано настъпило разминаването между проповядвания морал и нравственото поведение на духовенството. То забравило заветите на Св. Климент Охридски и Св. Наум Мизийски и затънало в разгул и користолюбие. В стремежа си към светски блага то забравяло пастирските си задължения. Това се отразило зле върху съзнанието и нравствеността на неукрепналия в християнската вяра български народ, чиито езически настроения били все още твърде силни. България била кръстосвана от проповедници на исляма, юдаизма и различни еретически учения като манихейско, павликянство и др., което също обърквало населението. От друга страна, за разлика от хората на Западна Европа, българинът слушал християнската проповед на разбираем за него език. Той можел да размисля върху официалната догма и да се отнася критично към нея. Селското духовенство можело да чете Светото писание и да се изказва критично върху основни положения от него. Всичко това създавало определени предпоставки за възникване на еретически настроения. Важна предпоставка за това било и ранното разпространяване на дуалистични ереси в Тракия (напр. павликянството). С разширяването на българската държава в Тракия еретическите общности попаднали в пределите на българската държава и изиграли определена роля при възникването на богомилския дуализъм. Наследникът на цар Симеон цар Петър (927-970 г.) направил неуспешен опит да следва действията на своя велик баща. Българите твърде скоро изоставили настъпателната политика спрямо Византия и склонили на преговори за мир. Той бил сключен в 927 г. за 30-годишен период. Византия признала границата между двете държави, установена според договора от 904 г. Империята се задължила да изплаща ежегоден данък на България. Призната била титлата "цар" на българския владетел и независимостта на българската църква, начело с патриарх. Цар Петър се оженил за Мария, внучка на византийския император Роман Лакапин, която в чест на мира се нарекла Ирина. Започнало продължително затишие в българо-византийските отношения, но това не успокоило страната. Честите и разорителни нахлувания на унгарците, периодичните и опустошителни походи на киевските князе в българските земи, враждебността на сърби и хървати доразрушили военната мощ на държавата. Нестабилен бил и вътрешнополитическият живот. Изворите съобщават за болярско съзаклятие, оглавявано от по-малкия Симеонов син – княз Иван (928 г.) и за въстание, начело с лишения от престолонаследие първороден княз Михаил, подкрепено от населението по долината на р. Струма (930 г.). И двете акции на "Симеоновата групировка" сред болярите били потушени, но те ясно показали появата и зловредното действие на политическия сепаратизъм в държавата. Всичко това създавало у мнозина усещането, че държава и народ вървят към гибел. В такава обстановка бягството от реалния свят и търсенето на пътищата за индивидуално спасение намерили благодатна почва за разпространение.

ОТШЕЛНИЧЕСТВОТО Тези настроения не винаги се изразявали в появата на движения, противопоставящи се на официалната църква и на държавата. По това време например в България възникнало отшелничеството: бягство от светския живот и отдаване на монашеска изолация, молитви и служене на Бога. Негов основоположник бил Св. Иван Рилски, живял в края на IX и първата половина на X в. Роден в с. Скрино, Дупнишко, още в млада възраст бъдещият светец